

Володимир Мотрич,
директор Золотоніської спеціальної
загальноосвітньої школи-інтернату
I–II ступенів Черкаської області

ГУМАНІСТИЧНІ ІДЕЇ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО ТА ЇХ ТВОРЧЕ ВПРОВАДЖЕННЯ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИЙ ПРОЦЕС СПЕЦІАЛЬНОЇ ШКОЛИ-ІНТЕРНАТУ

У статті розглядається низка гуманістичних ідей видатного українського педагога В. О. Сухомлинського стосовно навчання і виховання молодого покоління, які знайшли своє відображення як в багатьох наукових працях вченого, так і в його педагогічній діяльності в Павлівській середній школі. Автор аналізує досвід учителів Золотоніської спеціальної школи-інтернату на Черкащині, які плідно вивчають ідеї відомого педагога-гуманіста і відповідно до умов сьогодення творчо впроваджують їх у практику своєї роботи.

Ключові слова: гуманістичні ідеї В. О. Сухомлинського, навчально-виховний процес, спеціальна школа-інтернат, діти, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку.

В статье рассматривается ряд гуманистических идей выдающегося украинского педагога В. А. Сухомлинского, касающихся обучения и воспитания молодого поколения, которые нашли свое отображение как во многих научных трудах ученого, так и в его педагогической деятельности в Павлышской средней школе. Автор анализирует опыт учителей Золотоношской специальной школы-интернат на Черкащине, которые плодотворно изучают идеи педагога-гуманиста и соответственно современным условиям творчески внедряют их в практику своей работы.

Ключевые слова: гуманистические идеи В. А. Сухомлинского, учебно-воспитательный процесс, специальная школа-интернат, дети с проблемами физического и умственного развития.

The article deals with prominent Ukrainian pedagogue V. O. Sukhomlynsky's humanistic ideas for to the younger generation training and education. They have been represented both in many scholar's scientific works and in his educational activities at Pavlysh secondary school. The author analyzes the experience of Zolotonosha specialized boarding – school teachers in Cherkasy region and shows that they successfully investigate ideas of well-known pedagogue-humanist and creatively put them into their work practice according to current conditions.

Key words: V. O. Sukhomlynsky's humanistic ideas, teaching and educational process, specialized boarding – school, physically and mentally retarded children.

Гуманістична виховна система видатного українського педагога В. О. Сухомлинського є однією з відомих у світі. Учений-гуманіст, який понад 20 років керував Павлиською школою, зробив великий внесок у розвиток гуманістичної вітчизняної педагогіки і залишив нам у спадок глибоку віру в можливість успішного виховання дитини. Творча спадщина В. О. Сухомлинського й сьогодні не просто сторінка в історії нашої педагогіки, а творче надбання, яке варте впровадження в едукативний процес загальноосвітньої школи. Саме гуманістична педагогіка великого людинолюбця вкрай необхідна українським освітянам для творення молодої людини.

У вітчизняній педагогіці є чимало досліджень, які достатньо глибоко розкривають важливі аспекти творчої спадщини вченого-новатора (М. Антоненко, І. Бех, А. Богуш, Л. Бондар, М. Боришевський, І. Зязюн, Н. Калініченко, А. Розенберг, О. Савченко, О. Сухомлинська, М. Ярмаченко та ін.).

Однак, слід зауважити, що досліджень, присвячених втіленню ідей видатного педагога в навчально-виховний процес інтернатних закладів, недостатньо, особливо спеціальних шкіл-інтернатів, де соціалізація дітей має певні проблеми.

Мета пропонованого дослідження полягає у вивченні провідних гуманістичних ідей В. О. Сухомлинського та їх творче впровадження у навчально-виховний процес спеціальної школи-інтернату.

Школа-інтернат за словником С. Гончаренка визначається як «загальноосвітня школа, в якій діти навчаються і живуть» [1, с. 366]. В. О. Сухомлинський мав свій неординарний погляд на функціонування шкіл-інтернатів. Вчений вважав, що «ідея створення шкіл-інтернатів дуже хороша, але школи-інтернати повинні створюватися не для всіх дітей, а тільки для тих, які позбавлені нормального виховання в сім'ї» [2, с. 402]. Насамперед це стосується дітей, які мають проблеми у фізичному та розумовому розвитку і навчаються та виховуються, одержують комплекс реабілітаційних заходів у спеціальних навчально-виховних закладах. Відомі українські вчені-дослідники (А. Бондар, Б. Кобзар, А. Наточій, М. Плоткін, В. Слісаренко та ін.) констатують, що сьогодні потрібна нова парадигма виховання, висування на перший план гуманістичних ідей, які розглядають дитину як унікальну і неповторну цінність, що має свої особливості розвитку, права і свободи.

Взірцем гуманістичного виховання дітей є школа радості, створена в Павлиші видатним ученим-новатором В. О. Сухомлинським. Гуманістичні ідеї, які покладені в основу діяльності цієї школи, викладені на сторінках науково-публіцистичних творів відомого педагога-мислителя. Розглянемо провідні ідеї гуманістичної системи виховання за В. О. Сухомлинським, творче впровадження яких в едукативний процес спеціальної школи-інтернату створює атмосферу доброти, довір'я, поваги до кожної

особистості, допомагає оздоровлювати, корегувати психофізичні вади у розвитку дітей.

Відповідно до гуманістичних засад свого вчення, педагог-гуманіст наголошував, що у школі повинен працювати вчитель, який має вроджений нахил до виховання і любов до дітей. У передмові до праці «Серце віддаю дітям» вчений-альтруїст писав: «Що було найголовніше в моєму житті? Без вагань відповідаю: любов до дітей» [5, с. 7].

На думку В. О. Сухомлинського, в учителів, які не люблять дітей, не вміють відчувати світ дитинства, часто спостерігаються неврогенні розлади, виснаження нервових сил. Ось уривок з листа вчительки до Василя Олександровича: «У мене всього три уроки на день. Але додому приходжу розбита, втомлена; немає сил не тільки готуватися до уроків або читати, але й думати... Під час роботи в школі я – як натягнута струна. Дитячі пустощі не дають спокою. Здається, що кожний хлопчисько тільки й думає про те, щоб зробити мені якусь прикрість...» [6, с. 429–430]. По тому, на думку педагога-гуманіста, як вчитель любить дітей, можна зробити висновок про те, який це вчитель.

У багатій педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського розкрита інша сторона вищезазначеного питання – безмежна і беззастережна віра дітей вихователю. Щоб проілюструвати зв'язок любові до учнів і взаємодовір'я між дітьми і вчителем, звернемося до прикладу. Це сталося в перший післявоєнний рік. У класі зникли олівці. Василь Олександрович подивився в очі дітей і зрозумів: Сашко взяв олівці. Ранком, коли вчитель прийшов у шкільний сад і сів почитати, Сашко був уже поруч. Він тримав у руках олівці. ««Школа зачинена. Що ж тепер робити?», – запитав хлопець. Він був у відчаї. «Дай мені, не говори нікому про це... І про те, що ти помилився. А я візьму олівці на день додому. Помалюю». Сашко зітхнув полегшено. Ми прийшли до класу, коли майже всі діти вже зібралися. В дитячих очах я побачив чекання, тривогу. «А олівці у мене, – весело сказав я дітям. Як це я їх поклав у портфель – сам не знаю. Намалюю берізку біля ставка й принесу завтра». ...Тривога змінилася радістю... Ми зустрілися поглядами із Сашком. В його очах світилася вдячність... Я був щасливий, що врятував хлопчика від сердечного надлому...» [3, с. 623–624].

Виокремимо ще одну важливу ідею педагогічних роздумів Павлиського вченого. Кожний вчитель, щоб бути успішним вихователем, повинен стати людинознавцем, тобто «знати здоров'я дитини, знати індивідуальні риси її мислення, знати сильні і слабкі сторони її розумового розвитку» [4, с. 217]. Без такого знання, на думку гуманіста, виховання стає сліпим, а тому беззмістовним. При цьому В. Сухомлинський наголошував, що дитину треба пізнавати такою, якою вона є.

Вищезгадані провідні ідеї творчості В. О. Сухомлинського лежать в основі гармонійної виховної роботи в школі, яка розглядає виховання

розуму і почуттів, моральне, трудове і фізичне виховання у тісному зв'язку і взаємодії.

Великий мислитель у своїх працях висвітлив шляхи виховання всебічно розвиненої особистості в умовах звичайної школи. Найважливішими складовими сприятливого навчально-виховного середовища за В. Сухомлинським є міцна матеріальна база і творчий педагогічний колектив. Розпочавши свою педагогічну діяльність з організації трудового виховання, Василь Олександрович поступово, в ході творчого пошуку чітко обґрунтував важливу умову виховання всебічно розвиненої особистості – зв'язок трудового виховання з естетичним, моральним, розумовим, фізичним, аби кожен вихованець пережив щастя повноти свого життя, пошуку улюбленої діяльності. В теоретичному обґрунтуванні школи праці В. О. Сухомлинський враховував особистісно-діяльнісний підхід, за якого ставив своїм завданням розкрити перед кожним учнем ті сфери розвитку його духу, де він може досягти вершини, виявити себе, почуватися духовно багатим і щасливим. У школі, на думку педагога-гуманіста, повинна панувати така атмосфера, щоб кожна дитина знайшла себе в улюбленій праці, де б найповніше розкрилися її творчі здібності і принесли щастя як їй, так і всьому суспільству. Безперечно, зауважував педагог, шлях до успіху тривалий, людина потребує сили в різних справах, але, якщо в школі панує атмосфера загального захоплення працею, людина знаходить справу, в якій виявляє себе краще, ніж інші ровесники, і вона гордиться своєю майстерністю.

Мудрий педагог хотів бачити своїх вихованців людьми, добросердечними людьми. У цьому прагненні він підкреслював головне – знайти ті потаємні стежинки до душі кожної дитини, щоб і вона не уявляла собі життя без творення добра і викорінення зла як у людських відносинах, так і у ставленні людей до природи і культурної спадщини людства. З цією метою павлиський гуманіст розробив складну систему виховання доброти у дітей.

Важливу мету всієї гуманістичної системи виховання В. Сухомлинський бачив у тому, «щоб школа навчила людину жити в світі прекрасного, щоб людина не могла жити без краси, щоб краса світу творила красу в ній самій» [5, с. 63]. Втім, педагог зауважує, що в вихованні почуття краси досить складно викликати емоційну реакцію учня на прекрасне. Треба вчителю бути терплячим у вихованні почуття краси, іноді доводиться чекати роками, поки раптом серце дитини радісно закалатає, переповнене захопленням красою природи або людських вчинків.

Особлива увага у Павлиській школі – фізичній праці на відкритому повітрі, в спокійній обстановці, в безпосередньому контакті з природою. В. О. Сухомлинський вважав турботу про здоров'я дитини не простим комплексом норм і правил, не переліком вимог до режиму, а турботою про

гармонійну повноту всіх фізичних і духовних сил учнів. Сьогодні, в умовах переоцінки життєвих пріоритетів та зниження ролі різних соціальних інститутів у вихованні особистості, педагогічним колективам варто прислухатися до порад великого вчителя і ширше використовувати для оздоровлення дітей такі фактори: творча трудова діяльність, здоровий сон, достатність кисню, оптимістичний настрій, позитивні емоції, радість щастя, захоплення тощо.

В. О. Сухомлинський неодноразово наголошував, що роки навчання повинні стати для учня школою «радісного здивування». У багатьох своїх працях педагог-мислитель акцентує увагу на радості пізнання як результату інтелектуальної та емоційно насиченої дитячої думки, як ефективний засіб виховання працелюбної особистості. Якщо вчитель прагне, щоб учіння було для дитини захоплюючою працею, то радість пізнання і віддачі підсилюється успіхом дитини у навчанні.

Надзвичайно актуальною залишається думка В. О. Сухомлинського про те, що творення людини – це не тільки зовнішній вплив на учня, а й самовиховання, щоб молода людина вчилася бачити і пізнавати себе правильно, прагнула бути хорошою, самовдосконалюватися. «Навчити вихованця ставитися до себе – означає сформулювати в нього прагнення до самовиховання, утвердити силу волі, необхідну для самовиховання», – стверджує Василь Олександрович [3, с. 589].

Педагоги Павлиської школи організовували працю і творчість вихованців, що давало можливість кожній дитині розкрити свої задатки, повірити в свої сили, відчувати в собі людську неповторність. Це насамперед створення навчально-виховного середовища. Головними предметами вивчення в Павлиській школі були природа, суспільство й людина, які, органічно поєднуючись, створювали у свідомості дітей картину навколишнього світу, допомагали утвердитись у власних поглядах і водночас розвивали психічну культуру учнів.

Аналіз творчої спадщини В. О. Сухомлинського засвідчив, що Павлиський мислитель створив цілісну гуманістичну систему навчання і виховання дітей, в основі якої лежать як гуманістичні ідеали попередників, так і новаторські здобутки, як-от: уроки мислення серед природи, школа радості під блакитним небом, кімната казок, куточки краси, острів чудес, зелена лабораторія, культ Матері, радість творення добра, школа радісного здивування, пізнання і віддачі тощо.

Порушені великим педагогом проблеми виховання з новою силою постають в сучасних умовах. Наше дослідження присвячено питанню навчання і виховання дітей з обмеженими можливостями, які потребують соціального захисту і реабілітації. На увагу заслуговує досвід Золотоніської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату I–II ступенів на Черкащині. Навчально-виховний заклад функціонує з 1984 року. Шлях його становлення і розвитку тісно пов'язаний з ім'ям видатного

вітчизняного педагога-новатора В. О. Сухомлинського.

Педагогічний колектив школи працює над створенням навчально-виховного середовища як умови, завдяки якій забезпечується навчання і виховання учнів, які потребують корекції фізичного та розумового розвитку, де враховуються інтереси кожної дитини, утверджуються гуманні стосунки, приклади толерантності, суб'єкт-суб'єктні відносини між учасниками освітнього процесу. Важливою умовою створення сприятливого навчально-виховного середовища є міцна матеріальна база. Невпинна праця педагогів допомогла створити таку матеріальну базу, яка є рушієм цілісного інноваційного процесу, що спрямований на задоволення освітніх потреб учня з обмеженими можливостями.

В головному навчальному корпусі крім класних кімнат є також кабінет праці, кабінет історії, кабінет логопедичний, кабінет української мови, комп'ютерний клас (20 комп'ютерів, в яких закладені навчальні програми для учнів 8–10 класів), кімнати відпочинку, 2 швейні майстерні з найновішими швейними машинками, столярна майстерня, обладнана токарними верстами по дереву, на базі якої функціонує гурток різьблення, що постачає експонати на виставки: учні-столяри займають I–II місця на олімпіадах серед учнів спеціальних шкіл-інтернатів області; тихий куточок, де дитина може почитати, помріяти, чудова бібліотека. У коридорах навчального корпусу привертають увагу естетично оформлені стенди, зміст яких розкриває багатогранні сторони життя шкільного колективу. Естетично обладнані і оформлені спальні кімнати для дівчаток і хлопчиків, спортивні та ігрові майданчики. Школа стала рідною домівкою для дітей, взірцем толерантності, гуманних суб'єкт-суб'єктних взаємин.

Провідні ідеї спадщини В. О. Сухомлинського лягли в основу найважливіших проблем, над якими працює творчий педагогічний колектив школи: «Індивідуальний та диференційований підхід до учнів у процесі навчання та виховання», «Підвищення ефективності та якості уроку як основної форми організації навчально-виховного процесу», «Системний підхід до виховання учнів, підготовка їх до життя і праці». Виховна робота школи спрямована на формування сприятливих для розвитку вихованців взаємовідносин в учнівському колективі. Доля кожної дитини школи-інтернату є у фокусі уваги педагогічного колективу. Шкільне життя талановитих педагогів направлене на звеличення дитини, на створення умов для її розвитку і підготовку до життя в соціумі. Квінтесенцією естетичного елементу у виховному процесі є проведення традиційних інсценізованих свят «За здоровий спосіб життя», «Свято врожаю», «Щоб у серці жила Батьківщина» тощо. Водночас змістовна цікава виховна робота направлена на боротьбу за здоровий спосіб життя, подолання шкідливих звичок. Це тижні морального виховання, пожежної безпеки, тематичний тиждень «Золота осінь» та ін.

Після глибокого вивчення спадщини В. О. Сухомлинського,

педагогічний колектив чітко визначив вимоги до вихователів:

1. Любов до дитини і любов до дитинства – найвища якість педагога.
2. Віра в дитину, взаємне довір'я між учнями і вихованцями.
3. Знати дитину, а щоб знати, треба постійно бачити і вивчати.
4. Мати мудру владу над дитиною.
5. Розуміти дитину, вміти поставити себе на її місце, побачити світ її очима. Педагогічна емпатія.
6. Не допускати сильнопідючих засобів впливу на учня, нервовості і збудженості, приниження дитячої гідності, завойовувати дитячу любов і довіру добром і ласкою.
7. Терпимість до дитячих недоліків, доброта у ставленні до учня, піклування про його життя і здоров'я.
8. Для педагога дитина – це явище, вона несе в собі свою життєву місію, наділена найбільшою психічною енергією з прагненням до пізнання світу. Обережно, як до квітки, торкатися душі і серця дитини.

Розповімо про досвід роботи, набутий учителями школи-інтернату.

Успішно здійснює трудове виховання учнів Козаченко Галина Василівна – вчитель трудового навчання, досвідчений педагог, ентузіаст своєї справи. Це під її керівництвом учні вирощують городину на шкільних ділянках, перетворили шкільне подвір'я у квітучий сад куточками краси: клумби троянд (25 видів), алея різнокольорових чорнобривців, закладений і почав плодоносити яблуневий сад (випускна робота десятикласників минулих років). Кожен вихованець має свої улюблені місця, долучається до упорядкування шкільного середовища, прикрашання класних кімнат і подвір'я. У 2010 році учні Галини Василівни стали переможцями обласної олімпіади серед учнів спеціальних шкіл-інтернатів.

Цікавий досвід вчительки трудового навчання Степанчук Олени Іванівни, яка є керівником методоб'єднання вчителів трудового навчання. Вчителька розробляє тести для десятикласників, які успішно використовуються для проведення обласних олімпіад. Підготовлені нею учениці-швеї 10 класу три роки поспіль є переможцями обласної олімпіади з трудового навчання. Діти з великим бажанням відвідують гуртки «Бісероплетіння», «Вишивка хрестом», яким керує Олена Василівна, і представляють свої роботи на виставках дитячих робіт.

На увагу заслуговує педагогічна діяльність вчителя історії Середи Світлани Василівни, яка переконана, що уроки історії повинні виховувати патріота, повагу до Конституції України і державних символів, вчити дорожити найсвятішими цінностями: любов до рідної землі, відданість Батьківщині. На обласну освітянську конференцію вчителька представила творчу роботу «Навчання і виховання дітей з особливими потребами під час уроків історії на принципах козацької філософії». Гуманне ставлення

до дітей, оптимістична віра в них, зацікавленість їх долею та відсутність примусу – принцип роботи О. В. Середи з учнівським колективом.

На базі школи-інтернату організуються конференції, круглі столи, творчі звіти. Варто зазначити, що школа має тісні зв'язки з громадськістю. Члени клубу ділових жінок України «Модус Вівенді» не байдужі до проблеми школи-інтернату: побудували ігровий майданчик, подарували новий мікроавтобус, збагатили бібліотеку найновішою навчальною і художньою літературою, допомагають у проведенні екскурсій у м. Київ. Київський університет містобудування та архітектури проводить майстер-класи щодо розфарбовування новорічних іграшок, крашанок до Великодня, а студенти університету організують для дітей концертні виступи. Така взаємодія школи і громадськості в сучасних умовах допомагає у розв'язанні складних і актуальних завдань виховання дітей з особливими потребами і підготовки їх до життя в суспільстві.

Означені видатним педагогом В. О. Сухомлинським ще у ХХ столітті гуманістичні ідеї виховання учнівської молоді не втратили своєї актуальності на сучасному етапі розвитку освіти в Україні. Особливе значення має їх творче втілення в навчально-виховний процес спеціальних шкіл-інтернатів. Подальші розвідки можуть бути спрямовані на пошуки форм і методів взаємодії сім'ї і школи у навчанні і вихованні дітей з обмеженими можливостями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гончаренко С. Школа-інтернат / Семен Гончаренко // Український педагогічний словник. – К. : Либідь, 1997. – С. 366.
2. Сухомлинский В. А. К вопросу об организации школ-интернатов / В. А. Сухомлинский // Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина ХІХ–ХХ ст.) : хрестоматія / упор.: Л. Д. Березівська та ін. – К. : Наук. Світ, 2003. – 418 с.
3. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 1. – С. 403–639.
4. Сухомлинський В. О. На вашій совісті людина / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 5. – С. 203–217.
5. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 3. – С. 7–279.
6. Сухомлинський В. О. Сто порад учителю / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : в 5 т. – Т. 2. – К. : Рад. школа, 1976. – С. 419–654.